

HISTORY OF SCIENCE

DOI: 10.46340/ephd.2020.6.3.4

Roman Kotsur

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0908-4701>

SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University», Ukraine

CONTRIBUTION OF PROFESSOR V. F. NIKOLAEV (1889-1973) TO THE DEVELOPMENT OF THE SUKHUM BRANCH OF THE ALL-UNION INSTITUTE OF CROP PRODUCTION

Роман Коцур

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Україна

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА В.Ф. НІКОЛАЄВА (1889–1973) У РОЗБУДОВУ СУХУМСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ ВСЕСОЮЗНОГО ІНСТИТУТУ РОСЛИННИЦТВА

The author has made an attempt to recreate the achievements of Professor V.F. Nikolaev as Deputy Director of the Sukhum branch of All-Union Crop Production by applying general scientific and historical methods and historiographic analysis. It is established that V.F. Nikolaev carried out active organizational activities for the development of the institution. Among the achievements of the scientist there is the preparation of a report on the generalization of all the great work that was carried out by the Sukhum branch in 1926–1932. Thanks to these materials, it is possible trace the history of the Foundation and the first years of the institution's activity. A detailed analysis of the results shows that V.F. Nikolaev managed many areas of research in the branch. It is established that 1927–1938 was the most fruitful period of scientific and organizational activity of V.F. Nikolaev in the field of subtropical crop production, in particular, the scientist studied the cultivation of such plants as papaw, acacia, guayule, eucalyptus etc.

Keywords: V.F. Nikolaev, Sukhum branch of the All-Union Institute of Crop Production, subtropical crop production, papaw, acacia, guayula, eucalyptus.

На сучасному етапі зростає кількість наукових розвідок у галузі історії науки й техніки, які розкривають внесок окремих постатей, представників різних наукових інституцій у розвиток наукової думки. Вагоме місце в історії як вітчизняних ботанічних установ, так і зарубіжних, відіграв свого часу знаний фахівець субтропічного рослинництва, природознавець, активний діяч природоохоронного руху та музейної справи Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1974). Нами шляхом застосування загальнонаукових та історичних методів та джерелознавчого аналізу зроблено спробу відтворення здобутків професора В.Ф. Ніколаєва на посаді заступника директора Сухумського відділення Всесоюзного інституту рослинництва. Аналіз історіографічних напрацювань попередників вказує на ту обставину, що внесок В.Ф. Ніколаєва у розбудову цієї установи все ще потребує додаткового дослідницького опрацювання. Саме тому це є метою даної роботи.

У 1894 р. при Вченому комітеті Міністерства землеробства і державного майна Російської імперії було організовано Бюро з прикладної ботаніки. У 1917 р. Бюро було перетворено у Відділ прикладної ботаніки і селекції, в 1924 р. – у Всесоюзний інститут прикладної ботаніки і нових культур (ВІПБІНК, з 1930 р. перейменовано у Всесоюзний інститут рослинництва (ВІР), а з 1967 р.

носить ім'я М.І. Вавилова, нині Всеросійський інститут рослинництва імені М.І. Вавилова)¹. Академік М.І. Вавилов очолював установу з 1921 р. до 1940 р., коли був репресований.

Ще в Бюро з прикладної ботаніки і селекції почали вивчати рослини в різних ґрунтово-кліматичних зонах. Для цієї мети довелося створювати філії. ВПБіНК для вивчення світових колекцій культурних рослин і для вирішення інших питань рослинництва створив такі відділення: 1) Полярне відділення (субарктичне, директор І.Г. Ейхфельд) – на Кольському півострові за Полярним колом на березі озера Імандра поблизу нового на той час індустріального центру апатитових і нефелінових розробок (Хібіногорськ, нині Кіровськ Мурманської області РФ); 2) Північно-Двінське відділення (директор Ф.Я. Блінов) – у Північному краї поблизу м. Котласа (Архангельська область РФ), де детально вивчали культурні рослини всього Північного краю; 3) Воронежське відділення в типовому степу (директор Л.І. Говоров) займався вивченням світового різноманіття бобових, вівса і деяких кормових культур; 4) Українське відділення (директор М.М. Кулешов) в с. Литвинівки Валківського району Харківської області – у смузі лісостепу; 5) Північнокавказьке відділення в с. Отрадо-Кубанське Краснодарського краю РФ, де велися роботи з пшеницею, соєю, люцерною та іншими культурами; 6) Майкопське відділення у передгір'ях Великого Кавказького хребта в зоні лісів з дикорослих плодкових дерев (яблуна, груша, алича) – для вивчення плодкових культур; 7) Сухумське відділення у районі вологих субтропіків на узбережжі Чорного моря – для роботи з цитрусовими, евкалиптом, бататом, дубильною акацією, ефіроолійними, лікарськими і південними прядильними культурами; 8) Азербайджанське відділення – у районі сухих субтропіків біля м. Баку (Азербайджанська Республіка); 9) Середньоазійське відділення в Ташкенті (Республіка Узбекистан); 10) Туркменське відділення в м. Кара-Кала (нині м. Махтумкули, Республіка Туркменістан); 11) Далекосхідне відділення – близько Владивостока (РФ)².

Для реалізації наукових проєктів М.І. Вавилова як директора ВПБіНК було створено відділення, станції та опорні пункти, на яких вперше розпочалося поглиблене вивчення значної кількості сортів сільськогосподарських культур. Таким чином вперше у світовій біологічній науці було впроваджено вивчення зміни ознак та властивостей рослин залежно від зміни умов оточуючого середовища. Разом з тим, ВПБіНК був єдиною науковою установою у світі, де так усесторонньо, на основі передових наукових методів пізнавалася культурна флора земної кулі³.

У 1925 р. М.І. Вавилов займався відкриттям в Україні наукової філії ВПБіНК для розмноження колекцій польових, городніх та плодкових культур. Він запропонував відомому фахівцю у галузі рослинництва М.М. Кулешову (1890–1968) (згодом професор, академік АН УРСР) очолити Українське відділення ВПБіНК. У свою чергу останній, формуючи штат цієї установи, восени 1925 р. запропонував В.Ф. Ніколаєву, який працював його асистентом на кафедрі часткового землеробства Харківського сільськогосподарського інституту, обійняти за сумісництвом посаду лаборанта та завідувача бібліотеки станції, на що той погодився. До його обов'язків входило: керівництво посівом і спостереження за великою групою, що включала усі зернові (крім кукурудзи), зернобобові та деякі технічні культури. Але продовжити роботу вченому завадило загострення хвороби у дружини. За порадою лікарів родина Ніколаєвих вирішила змінити клімат і обрала для цього м. Сухум (у 1936–1992 рр. Сухумі). В.Ф. Ніколаєв звернувся до М.І. Вавилова з клопотанням про можливість свого переведення до новоствореної субтропічної дослідної станції. На ім'я директора Українського відділення ВПБіНК М.М. Кулешова дуже швидко надійшла відповідь: «Лаборанта Української станції Ніколаєва В. Ф. з 1 квітня ц. р. [1927] перевести на посаду старшого асистента й заступника директора Сухумського субтропічного відділення»⁴. Можна припустити, що академік побачив великий потенціал у молодого фахівця, тому не лише погодив переведення, а й просунув лаборанта по службовим сходам відразу на дві сходинки вище.

¹ Сайт Федерального исследовательского центра Всероссийского института генетических ресурсов растений имени Н.И. Вавилова (ВИР). (2020). *О нас* <<http://www.vir.nw.ru/about/>> (2020, сентябрь, 09).

² Сайт Зооинженерного факультета МСХА (2020). *Всесоюзный институт растениеводства*. <<https://www.activestudy.info/vavilov-vsesoyuznyj-institut-rastenievodstva/>> (2020, февраль, 16).

³ Баян, І. В. (2016). Науково-організаційна діяльність М. М. Кулешова у системі Всесоюзного інституту рослинництва (ВИР) (грудень 1925-березень 1933). *Історія науки і біографістика, 1* <http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_1_3> (2020, лютий, 16).

⁴ Николаев, В. Ф. (1987). «Не боги горшки обжигают» *Николай Иванович Вавилов: Очерки, воспоминания, материалы*. Москва: Наука, 242.

Як вже зазначалося, у 1926 р. з ініціативи академіка М.І. Вавилова було створено Сухумське відділення ВПБІНК (територія історичного регіону Абхазія, нині самопроголошена Республіка Абхазія, держава з обмеженим визнанням на території Грузії), перейменоване згодом у Всесоюзний інтродукційний розплідник субтропічних культур ВІР. Вибір місця в Абхазії визначався тим, що клімат і ґрунт тут більш типові для всієї зони вологих субтропіків Чорноморського узбережжя Кавказу і розведення субтропічних рослин має, в перспективі більш широкі можливості.

Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови Чорноморського узбережжя Абхазії дали можливості ввести в культуру багато субтропічних рослин з Китаю, Японії, Середземномор'я та Австралії, де кліматичні умови за деякими показниками близькі до сухумських. Ці рослини не тільки добре ростуть, плодоносять, але часом дають і рясний самосів, що говорить про високий ступінь пристосованості видів, форм і сортів у нових для них умовах проживання. Інтродукційний розплідник зіграв важливу роль і в тому, що за порівняно короткий термін в Абхазії була створена абсолютно нова галузь рослинництва – субтропічне сільське господарство.

Для розгортання робіт Сухумське відділення ВПБІНК у 1926 р. отримало поблизу м. Сухуму ділянку землі площею 30 га, що раніше належала меценату і засновнику Сухумського дендропарку М.М. Смецькому (1852–1931). У 1928 р. додатково до цієї ділянки відведено ще близько 65 га. Центральне відділення станції розташоване на околиці стародавнього третинного плато, в даний час сильно розмитого і перетвореного в низку довгих денудаційних хребтів. У гірській частині найвища точка (вершина пагорба) досягає 140 метрів над рівнем моря¹.

До основних завдань Сухумського відділення, згідно з матеріалами В.Ф. Ніколаєва, входило: а) інтродукція, вивчення і первинне випробування плодкових, технічних кормових, декоративних і інших рослин з різних країн земної кулі, близьких за своїми кліматичними умовами до радянських субтропіків; б) вивчення асортименту субтропічних рослин, вже введених у культуру в радянських субтропіках і їх господарська оцінка; в) первинне розмноження найбільш цінного матеріалу і постачання його дослідним установам і радгоспам для подальшої роботи; г) отримання нових форм субтропічних культурних рослин шляхом відбору і гібридизації, з подальшим виділенням і розмноженням найбільш цінних; д) виявлення та вивчення дикорослих рослин Кавказу, що можуть бути взятими в культуру і з'ясування їх природних ресурсів; е) вивчення расового і сортового складу культур з особливою вимогливістю до тепла і тривалого безморозного періоду та проведення з ними основних робіт зі схрещування (міжвидове і міжсортове); ж) консультування місцевих організацій з усіх питань, пов'язаних з роботою відділення.

Відділення розмістилося майже в середині вузької смуги радянських субтропіків з досить теплими кліматичними умовами (абсолютний мінімум за багаторічними даними не нижче -11,6 °С в дуже рідкісні роки, а зазвичай не нижче -5–6°С у рік на кілька годин) і різноманітним рельєфом місцевості (від 3 до 150 м. над рівнем моря). У складі отриманої території вже був один з кращих парків на узбережжі (Сухумський дендропарк М.М. Смецького) з великим видовим розмаїттям пальм, хвойних, евкаліптів тощо².

У підсумковій статті про роботу установи В.Ф. Ніколаєв вказував, що першим завданням Відділення було інтродукувати максимальну кількість видів і сортів основних субтропічних культур з різних частин світу. Це здійснювалося двома шляхами: а) випискою або обміном матеріалу з відповідних країн і б) спеціальними експедиціями ВІР у ці країни. Після шести років роботи Відділення обома шляхами і експедиціями Кавказом вдалося накопичити величезний сортовий і видовий матеріал, що становив у 1932 р. понад 35.000 номерів. До цього переліку входили колекції таких культур, як помаранчеві (до 500 номерів), евкаліпти (понад 400 номерів), акації (понад 400 номерів), рамі (до 35 номерів), герань, батат (до 250 номерів), цукрова тростина, хурма, дикі плоди Кавказу (понад 13000 номерів) тощо. Експедиціями ВІР охоплені такі країни, як Японія, США (Флорида і Каліфорнія), Мексика, Гватемала, Колумбія, Перу, Чилі, країни Середземномор'я, Ефіопія, Туреччина, Індія, острови Куба, Цейлон (Шрі-Ланка), Ява. Широким експедиційним обстеженням у межах Кавказу і його Чорноморського узбережжя були охоплені дикі плоди, дубильні, каучуконосні, лікарські, ефірно-олійні та декоративні рослини, а з культурних – помаранчеві, хурма, фейхоа, евкаліпти, пальми, камфорне дерево, лавр, паркові екзоти. Паралельно з інтродукційною

¹ Николаев, В. Ф. (1932). Влажные субтропики СССР и работа Сухумского отделения ВИР. *Социалистическое растениеводство*, 1, 61.

² Николаев В. Ф. (1932). Влажные субтропики СССР и работа Сухумского отделения ВИР. *Социалистическое растениеводство*, 1, 60.

роботою почалася і робота з відбору найбільш цінних форм у різних рослин, а також широка гібридизація основних культур (помаранчеві, герань, батат).

Для попереднього догляду за рослинами і збереження деяких їх на зиму було збудовано 2 оранжереї, 2 великі ґрунтові сараї і 9 парників, а для технічної оцінки рослин організовані ефірно-олійна, дубильна і текстильна лабораторії¹.

Основним завданням дослідної станції в перші роки її роботи було залучення великого матеріалу культурних рослин з субтропічних і тропічних країн земної кулі і південних районів СРСР з детальним вивченням його практичної придатності і цінності та подальшим біологічним дослідженням.

У колективі працювало 2 доктори наук, 8 кандидатів сільськогосподарських і біологічних наук, 1 старший науковий співробітник, 15 молодших наукових співробітників без наукового ступеня та 37 лаборантів. На станції проходили курс очної та заочної аспірантури 10 осіб і 6 здобувачів. Станція мала науково-технічну бібліотеку, у фонді якої було 30751 книга.

Першим директором Сухумського відділення ВПБІНК був селекціонер, садівник, професор М.Д. Костецький (1873–1948). У Сухумському відділенні починали наукову діяльність молоді науковці, які згодом досягли значних наукових висот: Л.І. Рубцов (1902–1980), згодом професор, завідувач відділу дендрології і паркознавства Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, автор проекту і керівник будівництва київського Саду бузків; М.В. Смольський (1905–1976), згодом академік АН Таджикиської РСР і АН Білоруської РСР, директор Центрального ботанічного саду АН БРСР (1955–1976); А.Л. Тахтаджян (1910–2009) – на той час лаборант, згодом – академік АН СРСР, директор Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова АН СРСР в 1976–1986 рр., творець нової філогенетичної системи вищих рослин і нової системи ботаніко-географічного районування; О.О. Федоров (1906–1982), згодом член-кореспондент АН СРСР, директор Ботанічного інституту імені В.Л. Комарова АН СРСР в 1962–1976 рр.; його брат А.О. Федоров (1908–1987), теж член-кореспондент АН СРСР та інші.

У результаті роботи в Сухумському відділенні, за словами М.І. Вавилова, В.Ф. Ніколаєву вдалося отримати визнання як одного з кращих знавців субтропічних культур у колишньому СРСР. Вчений працював з такими їх георесурсами, як азиміна, акації (які в Радянському Союзі неправильно називали мімозою), гваюли, евкалипти тощо. Надаючи великого значення удосконаленню дикорослої та культурної флори Кавказу як центру формування низки культур, академік М.І. Вавилов долучив до цього й співробітників Сухумського відділення ВПБІНК. Зокрема В.Ф. Ніколаєв займався спостереженнями плодів рослин Чечні, Інгушетії, Північної Осетії, Кабардино-Балкарії і напрацьовував матеріали для монографії, присвяченої кизилу².

В.Ф. Ніколаєв виявив великий поліморфізм гваюли, описавши встановлені ним шість різновидів та дві її форми. За 9 років В.Ф. Ніколаєв на ділянках субтропічного розплідника дослідив понад 30 видів австралійських акацій. Учений виявив види австралійських акацій, які можна вирощувати на Чорноморському узбережжі як декоративні рослини та сировину для отримання дубильних речовин. Дослідник з'ясував час найбільш інтенсивного накопичення танідів у рослинах. В.Ф. Ніколаєв підтвердив також величезне значення сонячного прямого освітлення для накопичення дубильних речовин. Учений розробив спосіб для кращого проростання насіння акацій, оскільки вони погано витримують пересаджування.

В.Ф. Ніколаєвим було інтродуковано близько 100 з наявних 250 видів евкалиптів і здійснено вивчення їх на вихід ефірної олії. Ученим у співавторстві розроблено метод використання евкалиптів у порослевій культурі. Дослідником встановлено, що більшість таких тендітних видів чудово відростають від пенька і викидають листя з більшим умістом олії, ніж у листках дорослих дерев. Цей спосіб забезпечує отримання цінних ефірних масел у перший рік вирощування листків евкалипту, застосування його механізованого збирання і розведення найтендітніших видів. При ефективному способі вирощування це забезпечувало б не лише сировину для внутрішнього споживання, а й отримання достатньої кількості олії для вагомого експорту закордон.

Учений дослідив питання дозрівання плодів азиміни, систематизував дані сортової відмінності плодів, провів аналіз плодів азиміни та спостереження врожайності її дерев. В.Ф. Ніколаєв відіграв

¹ Николаев, В. Ф. (1932). Влажные субтропики СССР и работа Сухумского отделения ВИР. *Социалистическое растениеводство*, 1, 62.

² Николаев, В. Ф. (1987). «Не боги горшки обжигают» Николай Иванович Вавилов: Очерки, воспоминания, материалы. Москва: Наука, 243.

велику роль у методичному обґрунтуванні дослідів із технології траншейного вирощування цитрусових, зокрема лимонів, а також у практичному впровадженні набутих результатів.

У 1932 р. М.І. Вавилов ініціював складання колективної праці – звіту Сухумського відділення з часу його існування. За його баченням робота мала бути складена максимально цікаво, не як формальний звіт, а як закінчена по можливості робота¹. Враховуючи усі побажання академіка, В.Ф. Ніколаєв підготував матеріал, який було опубліковано у вигляді статті «Влажные субтропики СССР и работа Сухумского отделения ВИР»². Автор здійснив масштабну роботу із узагальнення усієї великої роботи, яка була проведена Сухумським відділенням з усіх груп рослин, до квіткових включно.

У публікації В.Ф. Ніколаєв показав результати як всесоюзного значення, так і місцевого, і з практичними висновками, з урахуванням їх впровадження в колгоспи і радгоспи. У той же час робота автором складена науково, вдало ілюстрована, наведені ботанічні назви, проблеми агротехніки, обґрунтовані на власному досвіді, вказана методика вивчення культур. Стаття є введнням у вивчення нових культур в умовах вологих субтропіків і в той же час керівництвом.

Завдяки цій роботі можна відслідкувати діяльність Сухумського відділення і В.Ф. Ніколаєва на посаді його заступника за перші 5 років. Зокрема, серед плодівих – вдалося встановити наявність морозостійких форм лимона, турецького апельсина, знайдено культури цитронів, пампельмусів (помело), італійських мандарин, зокрема їх різновид «клементин» тощо. Виділено три форми японського мандарину Уншіу. Інтродуковано: мандарини – *Dancy, King, Wase, Unshiu*; лимони – *Villafranca, Eureka, Lisbon, Festa di Turca, Ponderosa* (цукатний); апельсини – *Parson Brown, Magnum Bonum* (іспанські), *Cadena, Valencia, Pineapple, Lue Gim Gong, Jaffa, Joppa* (середземноморські), *Rubu, Maltese, St. Michael, Di Rua Blood* (корольки), *Washington Navel, Nugget, Dugat* (пупкові); грейпфрути: *Duncan, Marsh's seedless, Triumph, Ellen, Pernambuco, Mc Cartu*; кілька сортів кінканду (кумкват), гірко помаранчу, лаймів та ін. Виділено цінні форми японської хурми (*Diospyros kaki*), японської мушмули (*Eriobotrya japonica*) і фейхоа (*Feijoa sellowiana*). Проведено роботу з динним деревом (папая, *Carica papaya*), гуаявою (*Psidium guajava*), аноною (соу-сеп, *Annona muricata*), страстоцвітом (маракуя, *Passiflora edulis*), а також виноградом, японськими сливами, ліщиновими горіхами (фундук), південними сортами яблунь, груш, шовковиць³.

У роботі з коренебульбоплодами і новими харчовими культурами виведено 200 сортів батату (*Ipomoea Batatus*), проведено дослід з цукровою тростиною (*Saccharum officinarum*), земляним горіхом (арахіс, *Arachis hypogoea*), земляним мигдалем (чуфа, *Cyperus esculentus*), чайотом (мексиканський огірок, *Sechium edule*), фізалісом та ін.

У групі технічних культур проведено роботу з:

- серед ефіро-олійних рослин – геранями (інтродуковано 33 види роду *Pelargonium*), ароматичними злаками (роди *Cymbopogon* і *Andropogon*), помаранчевими (роди *Citrus* і *Fortunella*), евкалиптами (інтродуковано 100 видів роду *Eucaliptus*), лимонною вербеною (*Hippia citriodora*), лавандою (*Lavandula vera*);

- серед дубильних рослин – акаціями і евкалиптами, з яким безпосередньо працював В.Ф. Ніколаєв;

- серед волокнистих – драценами (*Corduline indivisa*), юками (*Y. recurvifolia, Y. flaccida*), рамі (китайська кропива, *Boehmeria nivea*), новозеландським льоном (*Phornium tenax*);

- серед каучуконосів – гваюлою (*Parthenium argentatum*), ваточником (*Asclepias*), кутрою (*Aposynum*), однак встановлено, що для них вологі субтропіки виявилися несприятливими;

- серед лікарських – камфорним деревом (*Cinnamomum Camphora*), зокрема отримано висококамфорні сіянці, хінним деревом (*Cinchona succirubra, C. hedgeriana, C. officinalis*), сабуром (алоє, *Aloe*), валеріаною;

- серед деревинних – корковим дубом (*Quercus suber* і *Q. occidentalis*), тунговим (*Aleurites Fordi*) і сальним (*Stillingia sebifera*) деревами.

У Сухумському відділенні за перші 5 років існування розвинено декоративне квітникарство, зокрема таких рослин як гіацинти, лілії, нарциси, тюльпани, півонії, гербери, ромашки тощо.

¹ Центральный государственный архив научно-технической документации Санкт-Петербурга, Ф. 318, Он. 1, Д. 400, Л. 110.

² Николаев, В. Ф. (1932). Влажные субтропики СССР и работа Сухумского отделения ВИР. *Социалистическое растениеводство*, 1. 59-77.

³ Там само, 62–63.

Проведено пропуск світових колекцій однорічних культур (кукурудза (3000 зразків), квасоля (5000 зразків), люфа, земляний горіх та ін). Маючи справу переважно з багаторічними рослинами, при тому деревними, Відділення, природно, не могло за короткий період свого існування дати остаточні результати інтродукційної і дослідницької роботи з більшості культур, що вивчалися. Але з дуже багатьох розділів цієї діяльності в найкоротший термін отримано цінний посадковий і посівний матеріал, а також не менш цінні методичні вказівки про характер і напрям робіт з найбільш важливими субтропічними рослинами.

Така творча наукова робота сприяла тому, що в 1932 р. рішенням Президії ВПБіНК В.Ф. Ніколаєву присвоєно звання вченого-спеціаліста. Разом із цим учений отримав дозвіл на читання лекцій із курсу «Субтропічні технічні культури» студентам Тифліського сільськогосподарського інституту (нині Грузинський державний аграрний університет).

Враховуючи такі успіхи В.Ф. Ніколаєва, академік М.І. Вавилов залучив його упродовж 1933–1934 рр. до редагування великої колективної монографії «Советские субтропики». У всіх своїх працях В.Ф. Ніколаєв виявляв велику ерудицію, знання світової літератури з рослинництва та великий особистий досвід з дослідження різноманітних культур в умовах радянських субтропіків¹. Деякі матеріали керівник залишав собі для більш уважного ознайомлення, а на інші ставив свій гриф «до друку», таким чином, виявляючи довіру В.Ф. Ніколаєву як співредактору. До цієї колективної монографії В.Ф. Ніколаєвим підготовлено статтю про австралійські акації, якими вчений почав займатися з захопленням, зібрав досить багато даних, зокрема, в листуванні безпосередньо з австралійськими ботанічними установами.

Сумлінна робота науковця була належним чином оцінена. У вересні 1934 р. В.Ф. Ніколаєва запрошено на посаду завідувача кафедри субтропічних технічних культур Всесоюзного інституту субтропічних культур. 1 липня 1936 р. йому присуджено науковий ступінь кандидата біологічних наук без захисту дисертації, а згодом – присвоєно звання професора. У 1937 р. був деканом факультету субтропічних культур².

На жаль, подальші події, які мали вплив на розвиток біологічної та сільськогосподарської наук у СРСР, змусили В.Ф. Ніколаєва змінити місце роботи. Директор ВІР М.І. Вавилов, який свого часу запросив В.Ф. Ніколаєва на посаду заступника директора Сухумського відділення, зазнав утисків через зростання впливу Т.Д. Лисенка на вітчизняну науку. Це спричинило зміни в діяльності установ системи ВІР, тому В.Ф. Ніколаєв вирішив перейти на викладацьку роботу в Полтавський сільськогосподарський інститут (нині Полтавська державна аграрна академія). Разом з цим, завершилися його дослідження азиміни, австралійських акацій та евкаліптів. Роботу з субтропічного рослинництва В.Ф. Ніколаєв продовжив пізніше, у 1946–1953 рр., працюючи у Всесоюзному інституті сухих субтропіків у м. Сталінабад (нині м. Душанбе, Таджикистан).

Після воєнних дій в Абхазії у 1992–1993 рр. Сухумська дослідна станція ВІР була перетворена в Абхазький науково-дослідний інститут сільського господарства Академії наук Республіки Абхазія. Нині тут працюють відділи: захисту рослин, переробки субтропічних і південно-плодових культур, інформаційно-аналітичний, бджільництва, агрохімії, ефіроолійних культур, тютюництва, цитрусівництва, розмноження субтропічних культур, плідництва, виноградарства і мікробіології, овочевих культур, комплексна лабораторія. Зрозуміло, що суспільно-політичні події заважають розвитку субтропічного рослинництва регіону.

На основі вищевикладеного можна стверджувати, що В.Ф. Ніколаєв на посаді заступника директора Сухумського субтропічного відділення ВІР проводив активну організаційну діяльність з розбудови установи. Серед заслуг ученого – підготовка масштабної роботи із узагальнення усієї великої роботи, яка була проведена Сухумським відділенням з усіх груп рослин за 1926–1932 рр. Завдяки цим матеріалам можна прослідкувати історію заснування і перших років діяльності установи. Детальний аналіз поданих результатів свідчить про те, що В.Ф. Ніколаєв здійснював керівництво багатьма напрямками наукових досліджень у відділенні. Встановлено, що 1927–1938 рр. були найбільш плідним періодом науково-організаційної діяльності В.Ф. Ніколаєва у галузі субтропічного рослинництва. Результати його досліджень мали велике практичне значення і були спрямовані на сприяння економічного розвитку країни.

¹ Самородов, В. М., Кигим, С. Л. (2016). Людина великої ерудиції. *Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.)*. Полтава: Дивосвіт, 102.

² Науковий архів Уманського національного університету садівництва, арк. 32.

References:

1. Balyan, I. V. (2016). Naukovo-organizacijna diyalnist M. M. Kuleshova u systemi Vsesoyuznogo instytutu roslynnycztva (VIR) (gruden 1925 – berezen 1933) [Scientific and organizational activity of M. M. Kuleshov in the system of the All-Union Institute of Plant Breeding (VIR) (December 1925 – March 1933)]. *Istoriya nauky I biografistyka* [History of Science and Biographical Studies], 1. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_1_3> (2020, February, 16). [in Ukrainian].
2. Sajt Zootsivnitskogo fakulteta MSHA [Web-site of the Zoengineering Faculty of the Moscow Agricultural Academy] (2020). *Vsesojuznyj institut rastenievodstva* [All-Union Institute of Plant Industry]. <<https://www.activestudy.info/vavilov-vsesoyuznyj-institut-rastenievodstva/>> (2020, February, 16). [in Russian].
3. Nikolaev, V. F. (1987). Ne bogi gorshki obzhigajut [It's not gods who make pots]. *Nikolaj Ivanovich Vavilov: Ocherki, vospominaniya, materialy* [Nikolai Ivanovich Vavilov: Essays, memoirs, materials]. Moscow: Nauka, 238-245. [in Russian].
4. Nikolaev, V. F. (1932). Vlazhnye subtropiki SSSR i rabota Suhumskogo otdelenija VIR [The humid subtropics of the USSR and the work of the Sukhumi branch of the All-Union Institute of Plant Industry]. *Socialisticheskoe rastenievodstvo* [Socialist crop production], 1, 59-77. [in Russian].
5. Naukovyj arkhiv Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva [Scientific Archive of Uman National University of Horticulture], ark. 29-425. [in Ukrainian].
6. Sajt Federalnogo issledovatelskogo centra Vserossijskogo instituta geneticheskikh resursov rastenij imeni N.I. Vavilova (VIR) [Web-site of the Federal Research Center of the All-Russian Institute of Plant Genetic Resources named after N. I. Vavilov (VIR)] (2020). *O nas* [About] <<http://www.vir.nw.ru/about/>> (2020, September, 09). [in Russian].
7. Samorodov, V. M., Kyhym, S. L. (2016). *Liudyna velykoi erudytsii* [The man of great erudition]. *Postati pryrodoznavstva ta muzeinytstva Poltavshchyny (XIX-XX st.)* [Persons of the museums and natural science of Poltava region (XIX-XX centuries)]. Poltava: Dyvosvit, 83-133. [in Ukrainian].
8. Centralnyj gosudarstvennyj arhiv nauchno-tehnicheskoy dokumentacii Sankt-Peterburga [Central State Archive of Scientific and Technical Documentation of St. Petersburg], *F. 318, Op. 1, D. 400*, l. 110. [in Russian].